

**НЕСТОР-ВАСИЛЬ
ТЕОДОРОВИЧ ГАМОРАК**

(до 120-річчя від дня народження)

*Нескінченний, здається, цей скорботний
ряд людей науки — від великих учених
до скромних аспірантів, яких поглинув
за сім десятиріч радянський ГУЛАГ.
Мусимо знати, мусимо повернути
із забуття їхні безневинні імена,
їхню замовчувану наукову спадщину.
Згадаймо нині про одного з них —
українського вченого-фітофізіолога,
професора Нестора Теодоровича Гаморака.*

Дарина ДОБРОЧАЄВА, 1993 р.

Нестор Теодорович Гаморак. Учений-ботанік, фізіолог рослин, професор. Він народився в незвичайній, особливій сім'ї, в якій найбільшими цінностями були духовність, знання, щирість, щедрість на добро, людяність, безмежна любов до України.

Родина Гамораків залишила яскравий слід у громадсько-політичному, освітньому, культурному та церковному житті Галичини. Прадід та діди по материнській лінії, зокрема Іван Стрийський, і по батьковій — Нестор Теодорович, Теодор-Еміль Кирилович — самовіддано служили Богові й людям — були священиками. Молодші сестри Нестора повиходили заміж за видатних людей: Олена була дружиною поета і перекладача Івана Плешкана, Ганна — Северина Даниловича, якого Іван Франко назвав найбільшим соціалістом Галичини, Ольга — відомого письменника і громадсько-політичного діяча Василя Стефаника.

Нестор Гаморак (сидить) й Іван Стрийський (1918 р.)

інституті професора Моліша, а пізніше в Ботанічному інституті професора Ветштейна. У 1912 році виїхав я до гідробіологічної станції доктора Купельвізера до Люнца, в Долішній Австрії, де познайомився з методикою і технікою планктонової праці, і спеціально працював над кремністками Люнцького озера. Того ж самого року восени поїхав до Трієста, де працював на зоологічній станції, яка має також ботанічний відділ.

У 1913 році навесні я поїхав по раз другий до Трієста і впроваджував свої студії над морськими водоростями. По скінченні загальних університетських курсів та початкових практичних вправ — приступив у 1913 році, восени, до наукової праці в Рослинно-фізіологічному інституті професора Моліша.

Головним результатом моєї праці являється “розвідка” у продихових апаратах рослин видрукувана в 1915 році в “Записках” Віденської Академії наук. Крім цього, почато мною у вищезгаданому інституті такі праці: “Нові дослідження над мікрохімією і розвоєм елайопластів” і “Причини до фізіології продихового апарату в зв’язку з новими мікрохімічними даними”».

Наполегливими дослідницькими заняттями завершує він докторат, складений із відзнакою в грудні 1915 року у Віденському університеті. Наступного року молодий учений у «Збірнику математично-природописної лікарської секції Наукового товариства імені Шевченка у Львові» публікує свою першу пра-

А ще — родичем Гамораків був Михайло Драгоманов, а отже, і Леся Українка.

Нестор-Василь Гаморак народився 9 березня 1892 року в селі Стрільче тодішнього Городенського повіту. Навчався в Коломийській міській школі, потім закінчив Коломийську гімназію і поступив на природничий відділ філософських студій Віденського університету. Ще в Коломийській гімназії Нестор захопився природничими науками, в тринадцять років став членом німецького натуралістичного товариства «Космос», з шостого й до останнього класу був головою гімназійного природничого гуртка, що налічував 57 учнів.

Згодом він писав у своїй автобіографії: «Уже з другого року моїх студій у Відні я почав звертати головну увагу на ботаніку і почав працювати в Рослинно-фізіологічному

цю, написану рідною мовою, — «Деякі мікрохімічні прикмети продигового апарату у рослин».

Воєнні події, спричинені Першою світовою війною, змушують перенести деякі українські освітні заклади з Галичини в інші країни. Саме в них розпочинає свою педагогічну діяльність Нестор Теодорович Гаморак — в українській гімназії у Відні, а потім — в українській початковій гімназії в Кірхберзі (Долішня Австрія). Проте тривала ця робота недовго, бо вже в листопаді 1916 року він був мобілізований до Австро-Угорської армії, де спочатку служив рядовим, а потім — поручником.

Розвал Австро-Угорської імперії восени 1918 року застав Нестора Гаморака в запасному полку, розквартированому в Станіславі, де він служив разом зі своїм дядьком — сотником Іваном Стрийським. Як і тисячі патріотично налаштованих молодих галичан, Нестор став активним учасником подій Листопадового зриву, коли українці в Галичині взяли владу в свої руки й почали створювати власну державу — Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР). Невдовзі їх обох запросили до Національного уряду. Доктора права Івана Стрийського призначили повітовим Державним комісаром — управителем Коломийського староства.

Відразу почали формуватися Державні секретаріати правління республікою. Один із них — Секретаріат військових справ — було доручено очолити полковнику Дмитру Вітовському, який і створив апарат. Одним зі своїх заступників (тоді їх називали референтами) Дмитро Вітовський призначив свого товариша, добре знайомого по бойових діях, — поручника Нестора Гаморака, який спочатку працював референтом із преси, а згодом очолив Агенцію із преси.

Під натиском польських сил, які значно переважали, Українська Галицька армія та всі державні інституції змушені були залишити Львів і переїхати до Станіслава. Коли до бойових дій долучилася ще й армія генерала Юзефа Галлера, почався відступ українських військ за Збруч. Весь державний апарат уряду ЗУНР опинився в Кам'янці-Подільському.

Так бурхливі історичні події визначили подальшу долю Нестора Гаморака, пов'язавши її з давнім українським містом над Смотричем — столицею Поділля. Після майже трирічної вимушеної перерви Нестор повернувся до наукової та педагогічної роботи. Тоді в місті вже діяв університет (зокрема, історико-філологічний, фізико-математичний, сільськогосподарський, правничий і богословський факультети), відкритий у жовтні 1918 року завдяки активній допомозі визначного вченого і державного діяча Івана Огієнка.

Кам'янець-Подільський державний університет став другим після заснованого восени 1918 року Українського народного (згодом — державного) університету в Києві. Іван Огієнко, перший ректор Кам'янець-Подільського університету, запросив до себе багатьох відомих учених і молодих здібних фахівців для педагогічної та наукової роботи. Тоді лише в цих двох університетах викладання здійснювалося українською мовою. У всіх інших — російською.

Тож молодого перспективного вченого, докторанта Віденського університету, для якого українська мова була рідною й органічною у викладанні, в науці, радо прийняли в коло викладачів Кам'янець-Подільського університету.

2 серпня 1919 року Нестор Гаморак обійняв посаду приват-доцента з фізіології рослин на фізико-математичному факультеті. Та викладати йому довелося не лише фізіологію, а й інші ботанічні дисципліни. На основі прочитаних курсів у 1920 році він видав два підручники: «Анатомія рослин» і «Короткий курс морфології цвітових рослин», а от підручник із систематики рослин так і лишився в рукописі.

Перед приходом радянської влади Нестор Гаморак, на відміну від своїх колег, не подався в еміграцію, хоча пізніше, напевно, гірко шкодував, бо поплатився за це життям.

Після здійсненої на початку 1921 року реорганізації університету в Сільськогосподарський інститут та Інститут народної освіти (ІНО) викладав у обох вузах. У той час Нестор Теодорович був дещо наївним, ще не усвідомлював справжньої суті тієї системи, мріяв про те, що закінчить розпочаті у Відні наукові праці. З цією метою 11 червня 1921 року подав до Народного комісаріату освіти України заяву, прохаючи надати йому оплачуване відрядження терміном на один рік до Рослинно-фізіологічного інституту професора Моліша (м. Відень): «Крім продовження наукової праці, зобов'язуюся на протязі року згадани університетський підручник анатомії і фізіології рослин, якого брак відчувається тепер так пекуче по всіх вищих школах України». Пишучи це в заяві, сподівався, що таким зобов'язанням здобуде прихильність до себе.

Та в наркоматі освіти мали на це свої плани і не підтримали молодого вченого, наклавши категоричну резолюцію: «Відмовити в зв'язку з крайньою необхідністю призначення доктора Гаморака проректором Інституту народної освіти по науковій частині».

І дійсно, два роки він виконував обов'язки проректора та заступника декана на фізико-математичного факультету, а в 1925 році був призначений професором і керівником кафедри ботаніки в Інституті технічних культур, що був заснований на базі Сільськогосподарського інституту. Одночасно працював як дійсний член Кам'янецької науково-дослідної кафедри.

У цей час одна за одною з'являються його наукові праці в «Записках Кам'янецького сільськогосподарського інституту»: «Нові дані до мікрохімії і фізіології продигового апарату у рослин» (1923), «Новий прилад для поміру транспірації рослин» (1926), «Спроби над фотоперіодизмом у рицини» (1928). У «Збірнику НТШ — «Новий тип транспірографа» (1927), у «Віснику прикладної ботаніки» — «Люфа в Кам'янецькому ботанічному саду» (1930) у співавторстві з Ф.С. Панасюком; у «Журналі ботанічного циклу ВУАН» — «Потометричні поміри в природній обстановці» (1931). Державне видавництво України 1926 року видало його науково-популярну книжку «Світ бактерій». Низку статей ученого видрукувало у своєму журналі Німецьке ботанічне товариство, дійсним членом якого він був.

Великою заслугою Нестора Теодоровича Гаморака, як писали Д. Доброчаєва, Л. Любінська і О. Рибалко в статті «Нестор Гаморак. Сторінки життя вченого»¹, є заснування ним Ботанічного саду в Кам'янці-Подільському, який існує й понині. Розбудовувати його він почав у 1925 році на 5 га землі. Фактичним

¹ Укр. ботан. журн. — 1993. — 50, № 5.

відкриттям Ботанічного саду вважається 1930 рік. Згодом площу ботсаду збільшили до 27 га. Під керівництвом Нестора Гаморака тут провадилася різнопланова науково-дослідна робота (з проблем систематики, мікології, фізіології, екології, нових культур, технічних рослин, дендрології), підтримувалися зв'язки з іншими науковими установами: зокрема, здійснювався обмін насінневими каталогами із 157-ма зарубіжними ботанічними садами та 45-ма з СРСР.

22 квітня 1924 року Нестора Гаморака було прийнято в члени Українського ботанічного товариства, а в 1930 році його запросили на роботу в Київський університет (тоді — Київський інститут професійної освіти), де він керував кафедрою і очолював відділ фізіології рослин Інституту ботаніки ВУАН. В університеті вчений викладав курс фізіології рослин. Він прекрасно володів німецькою, французькою, польською і англійською мовами. Його глибокими знаннями захоплювалися викладачі, друзі по роботі, а особливо — студенти. Йому пророкували велике майбутнє.

У Кам'янець-Подільському Нестор Гаморак познайомився з Осипою Синенською, уродженкою Тернопілля, дочкою управителя сільської школи. Вони одружилися, в них народилася донька, яку назвали Дарією — на честь матері Нестора. Здавалося, все йде добре, доля Нестора Гаморака і його сім'ї склалася просто чудово.

Та, на жаль, зовсім інакше на все дивилися і сприймали тогочасні репресивні органи: вчений походить із сім'ї священика, галичанин-націоналіст, свідомий український інтелігент, перебував у «буржуазному уряді», навчався і друкувався за кордоном, їздив туди у відрядження, листувався із закордонними інституціями, жив і працював у прикордонному місті — Кам'янці-Подільському. Як для однієї особи, то аж занадто багато «звинувачень», причому надзвичайно серйозних.

29 грудня 1932 року Нестора Гаморака заарештували, майже рік мордували. 1 жовтня 1933 року над ним відбувся суд у м. Харкові. Його засудили до п'яти років заслання. Відразу ж почалося суцільне паплюження його наукової й організаційної роботи. Усі важливі наукові праці вченого — так потрібні працівникам народного господарства, суспільству, вченим, насамперед фізіологам рослин, а також інші публікації були заборонені.

Дружина Осипа Гаморак із дочкою Дарією поїхали в Сибір за чоловіком і батьком, маючи надію полегшити там його нелегку долю. Вони об'їздили Сибір вздовж і впоперек, але Нестора так і не знайшли. Та й не могли знайти. Адже це було просто неможливо. З того горя так і осіли в Тюмені. Аж у 1990 році стало відомо, що Нестора Теодоровича Гаморака «за постановою Трійки УНКВС Омської області від 29.08.1937 року, на підставі ст. 58—10 (без зазначення частини) КК РРФСР, 01.09.1937 року було розстріляно». Де могила Нестора Гаморака, — вченого, непересічної, великої Людини — невідомо.

Протягом 60 років про Нестора Теодоровича Гаморака не можна було навіть згадувати лише тому, що він щиро, всім серцем любив свою Батьківщину — Україну і робив усе, що міг, на благо свого народу.

Д. МОХОПУК